

УДК 392. 51 (477)

Світлана ПОДОЛЮК

«ЧУЖА МАТИ» У ВЕСІЛЬНОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Пропонована стаття – спроба реконструювання ролі та функцій жінки через вивчення образу свекрухи у весільному обряді, а також виявлення динаміки цього образу в різних частинах весільного обряду. Автор пов'язує причини трансформації образу зі зміною основних норм шлюбного устрою.

Ключові слова: *весільний обряд, свекруха, патріархат, патрилокальність, шлюб, ритуал, алохтони.*

*Не плач, Марусю, в матьонки свеї,
Ще ти наплачешся в свекрухи лихеї,
Її пороги переступаючи,
Її роботоюку переймаючи.*

Тема походження весільного фольклору, започаткована в працях М. Сумцова, М. Грушевського, Ф. Вовка, особливо гостро постала в останні десятиліття. Своє продовження вона знайшла у дослідженнях В. Борисенко, В. Давидюка, З. Марчук. Не обходять усі згадані вчені у своїх студіях і образу свекрухи, походження якого всі без винятку пов'язують із періодом утвердження патріархальних стосунків. В. Давидюк на основі археологічних артефактів синхронізує їх утвердження з епохою енеоліту¹. Зрозуміло, що у словесному фольклорі сліди таких давніх часів відшукати буде доволі тяжко. Хоч на звичаєвому рівні обрядової імітації таких стосунків, що віддають первісною дикістю, не так і мало.

Завдання цієї розвідки – оперуючи уснопоетичними текстами, з'ясувати основні характеристики цього образу та, по можливості, визначити час утвердження тих або інших його рис у відповідності до наявних етнографічних фактів, раритетів давніх епох у звичаєвості традиційних родинних спільнот. Для досягнення поставленої

¹ Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). – Луцьк, 2009. – С. 187.

мети розглянемо наявні тексти з образом свекрухи крізь призму звичаєвості, побуту, морально-етичних принципів.

Основним матеріалом цієї розвідки будуть не лише опубліковані пісенні тексти, а й маловідомі, які зберігаються у фондах Інституту культурної антропології та публікуються вперше.

У сценарному плані весільного обряду про свекруху та її життєвий простір уперше згадується ще під час весілля у молодії. Вже тут представниці її роду виказують нещирість і обман, якими вони намагаються заманити до себе невістку:

*З нами, Ганусю, з нами,
На мальовани сани,
В нас нічого ни роблять,
Хорошенько ходять,
Вітерець хату мете,
Сонечко хлібець пече (2),
Круз око вода тече¹.*

Частиною цього обману постає й образ турботливої свекрухи, яка буде догоджати своїй невістці:

*З нами, Марусю, з нами,
В нас мальовани брами.
Водця в хату тече.
Свекруха хліба спече.²*

Відверте глузування з цього приводу виявляє текст пісні, яку виконували свашки у с. Кримні Старовижівського району:

*До нас, Марусю, до нас.
Хороше жити у нас.
У нас верби грушки родять,
Невістки в золоте ходят.³*

Свашки молодії змальовували той рай по-своєму, не шкодуючи саркастичних засобів:

*Не йди, Ганусю, туде,
Там тобі біда буде,*

---

¹ Кондратович О. Весілля на Поліссі. – Луцьк, 1996.

² Зап. у с. Сереховичах Старовижівського району.

³ Там само.

*Там земля кам'яниста,
Там сім'я ненависна,
Там люди-верблуди,
Там тобі біда буде.¹*

Призвідницею всіх майбутніх негараздів молодої жінки в чужій сім'ї вважалася мати молодого – свекруха:

*Ой там же ти, бідненька, пропадеши.
Вже на тебе роситьця-труситьця,
Вже на табе свекруха ой грозитьця².*

Отож, ще від першого дня свекрухою лякають невістку. У цих піснях вона – люта, непривітна і чужа. Причина полягала, вочевидь, у тому, що саме свекрусі належало переломити норів невістки, зробити її покірною й податливою, змусити забути своє попереднє життя й прийняти нові правила.

Несприйняття чужого, якому має коритися невістка, має дуже глибоке коріння. Про це нагадує в піснях алохтонне маркування родів, у які відправляються невістки. Найчастіше вони постають у цих піснях як іновірці:

*Куди, доню, вибираєсь, (2)
Що так біло вмиваєсь.
Чи між турки, чи між чужі люди (2)³.*

«Турки», крім того, асоціювалися в народному світорозумінні з нападниками, завойовниками. Тож наведені рядки утверджують в думці первісний характер обряду. Він пов'язувався з агресією, ритуальною в обряді, та, мабуть, цілком реальною в його прототиповій поведінці шлюбних сторін. Навіть у пісенних текстах закарбувався зв'язок переходу дівчини з роду в рід з насильницькими діями. Та чомусь кривду дівчина терпить у цих текстах не від молодого, не від його боярів, які чинять це насильство, а від свекрухи. Причина, вочевидь, полягає лише в тому, що саме свекруха буде «переучувати» алохтонну невістку на свій лад.

Образ свекрухи втілює первинні риси патріархату. Господинею в хаті, розпорядницею сімейних обов'язків, порадою для сина,

---

¹ Зап. у с. Сереховичах Старовижівського району.

² Там само.

³ Там само.

незважаючи на патрилокальність шлюбу, все ще залишається мати. Обов'язки чужої матері такі ж, як і при матрилокальному шлюбі, коли мати молодої приймала у свою сім'ю зятя.

Мотиви, перехідні від матрилокальних до патрилокальних устоїв, відчутні вже в сценарії першого дня весілля, коли гості молодого ритуально «відбивають» молоду й її статок у роду молодого. Змагання сторін за неї переконує в можливості іншого фіналу: що сім'я житиме в тещі, а не в свекрухи. Компроміс у розв'язанні цього питання зберігся в весільній звичаєвості. За моделлю уксорілокального шлюбу молодята проводять свою першу шлюбну ніч у домі молодої, а до свекрухи вирушають наступного ранку. Такі розв'язки цієї ритуальної колізії особливо унормовані на Поділлі. Західнополіська пісня також допускає, що дівчина, принаймні на першу шлюбну ніч, залишиться вдома, хоч тут патріархальних норм дотримуються чи не найприскіпливіше з усіх регіонів України:

*Чого, сватойки, сидите,
Чом додомойку не йдете,
Наша Маруська – не ваша,
З собою не возьмете¹.*

В пізніші часи такі слова тільки заохочували боярів молодого до досягнення свого. Розпочинався справжній розбій. Бояри тягнули на віз що попало, свої ж парубки намагались перешкодити. Таким чином складали нареченій придане. На Підляшші крали курей, поросят, мітли, коцюби, казани та ін².

Подібне відбувалося і на Західному Поліссі при від'їзді молодої:

*Ой як був зятейко, так не бував,
Оно мою коморойку звоював.
Ой звоював коморойку ще й клітку,
Узяв мою дитенойку, як квітку³.*

Через такі дії підступність і нещирість патріархального роду виявлялася ще в хаті молодої. Щойно звеличуючи тещу та її дочку, гості молодого невдовзі починали грабувати її хату:

---

¹Зап. у с. Сереховичах Старовижівського району.

²Ігнатюк І. Надбужанське весілля // Над Бугом і Нарвою. – 1998. – № 2. – С. 56.

³Марчук З. В. Генеалогія українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 211.

*Де стояли скрини,
Там порили свини,
Де лежали перини,
Там самі горошини¹.*

Про те, що такий обряд не був звичайною розвагою, довідуємося з пісні, яка передає хвилювання матері молодого за долю свого сина, який пішов по наречену та довго не вертається додому:

*Ой чи його там ворожейки зайняли,
Ой чи йому там дівойки не дали².*

Отже, виходить, що такі могли й не дати. Свекруха ж дождивається не лише невістки, а й її багатства. Тому, коли весільний поїзд наближається до її дому, дружки сповіщають:

*Одчиняй, матюнко, кватиройку – (2)
Везем невістку-багатиройку, (2)
Веземо скрині мальовани,
Веземо діти паровани.
Женемо воли половії,
Везем подушки й пуховії.
Воли половії й до обори,
Скрині мальовани до комори.
Подушки пухови до ложниці,
Діти паровани до світлиці³.*

Статок невістки, вочевидь, має значення, та першочергово свекруха сприймає невістку як робітницю в полі:

*Хай везе долю по мему полю,
Своє наділє – на моє подвір'є⁴.*

Майбутній дружині у таких умовах належить роль свекрушиної слуги. І про це говориться ще на початку обряду. Напевно, тому запитує хлопець у дівчини ще до одруження:

*А чи будеш мені вірною жоною,
Вірною жоною, матінці – слугою⁵.*

---

¹ Кондратович О. Весілля на Поліссі. – Луцьк, 1996.

² Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Од. зб. 13.

³ Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004. – С. 190.

⁴ Там само. – С. 192.

⁵ Марчук. З. В. Геналогія українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 116.

Везучи наречену до свого дому, наречений вже не запитує, а наказує їй:

*Слухай, слухай мою матінку,
Я твою слухав,
З'їздив коника, поїжджаючи,
Стоптав чоботи, походжаючи¹.*

А по приїзді до своєї матері із запевненням:

*Вой ни гнівайся, моя матюнка, на мене,
Моя дружина буде тобі годити,
Щосуботоньки кошулю білити,
Щонеділеньки білу постіль стелити².*

Отже, свекруха чекає у себе в хаті не стільки дружини для сина, як робітниці для себе. Саме це дуже яскраво ілюструє наступний текст:

*Одна була робітниця в хаті, (2)
Та й ту беруть до людей робити.
Та й ту беруть до людей робити-(2)
Свекрові, свекрусі годити³.*

Здавна в українській сім'ї існував розподіл праці, що обумовлювалось характером роботи повної сільської сім'ї, яка проживала в одному домі і вела спільне господарювання. Тому із приходом нової помічниці свекруха сподівалась на полегшення своєї праці. Про це їй співали дружки на весіллі, коли зустрічали невістку:

*Тепер тобі, мати,
В полі не бувати,
У поле не ходити,
Роботи не робити.
Тільки хату мести
Ще й порядок вести⁴.*

*Отепер би нашій мамці
Лиш на світі жити,*

---

¹ Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Од. зб. 26.

² Старовижівське весілля // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2005. – Вип.8. – С. 202.

³ Муравський шлях – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 119.

⁴ Записано у с. Сереховичах Старовижівського р-ну.

*Привезли-м їй невісточку,
Є кому робити.*

*Отепер би нашій мамці
Сорочки вбирати,
Привезли-м їй невісточку,
Вже є кому прати¹.*

Трапляються тексти й про свекруху, яка найперш бажає добра для невістки, тому дбає лише про те, аби та довезла хоч щастя й долю. Задля цього навіть виставляє сторожу по дорогах:

*Свекруха невістки давно желає,
По всіх дорогах стражу ставляє,
Щоб моя невістка не заблудила,
Щастя й долейки не погубила².*

Русизми в тексті пісні свідчать про порівняно недавнє, вочевидь – підсовіцьке її походження, коли від невістки вже не можна було очікувати ні статків, ні відчутної допомоги в хаті. Подібні русизми в поєднанні з подібною безтурботністю свекрухи та «козачковою» ритмікою виявляються і в іншій пісні про привіз молоді:

*Вийди, мати, подивися,
Ше й одчини сіни,
Бо невістку привезли,
Та як на картіни.
Вийди, мати, подивись,
Ше й одчини двері,
Бо невістку привезли,
Та як на папері.
Вийшла мати, подивилась
Ше й засміялася,
Що такої невісточки
Вона дождалася³.*

Більшість текстів зображує привезену невістку як або повне втілення недосконалої, або ж людину з якимось одним недоліком:

---

¹ Весілля: У 2 тт. / Упор. М.Шубравська. – Київ, 1970. – Кн. 2. – С. 327.

² Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004. – С. 193.

³ Архів ПВНЦ. – Ф. 5. Спр. 1. – Од. зб.13.

*Вийди, мати, подивися,
Що ми тобі привезли:
Чи жорна, чи ступу,
Чи невістку-залупу.
Або:
Чи телушку, чи теле,
Чи невістку-скрутеле¹.*

Такі тексти ілюструють неприховане знущання з чужинки, що обумовлено новою владою, яку отримував тепер рід молодого. Свекруха була головною його представницею. Майбутні функції молодої жінки в родині чоловіка окреслені в наступному тексті:

*Отвори, мати, ліску,
Везе син невістку.
До комори ключницю,
До поля робітницю,
А до хати обхідницю,-
Велику, гей драбина,
А зубату, гей кобила².*

Прикінцеві слова, гіперболічно окреслюючи недоліки чужинки, мають переконати присутніх в необхідності її «окультурення» задля опанування згаданої хатньої роботи. Висміювання – один із перших засобів для досягнення цієї мети. Як вважає російський філософ А. Скрипник, насмішка та іронія – «трансформовані форми внутрішньовидової агресії, демонстрація переваги стосовно нижчого за статусом суб'єкта»³. Виходячи з цього, сатира у весільному фольклорі повинна сприйматися як символічне закріплення ієрархії на рівні позасвідомих архетипів і культурна форма врегулювання стосунків. Такі способи врегулювання внутрішньородової чи будь-якої іншої ієрархії в колективі – не рідкість у традиційних спільнотах. Етнографії відомий факт, що ескімоси Гренландії розв'язували юридичні суперечки шляхом іронічного змагання у насмішках, що запобігало кровопролиттю та бійкам, які дуже часто виникали у таких ситуаціях⁴. Вочевидь, таке саме значення мають і весільні кпини,

---

¹ Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004. – С. 194.

² Весілля: У 2 тт. / Упор. М.Шубравська. – Київ, 1970. – Кн. 2. – С. 108.

³ Скрипник А. П. Моральное зло. – Москва, 1991.

⁴ Суковата В. Сатиричні образи жінок у казковому фольклорі: гендерний аспект // Народознавчі зошити. – Львів. – № 5–6, 2004. – С. 763–767.

хоч вони й позбавлені за конкретних умов елементів змагальності чи протидії з боку невістки. В.Суковата доводить, що форми сатиричного висміювання присутні і у традиційній казковій нарації у вигляді сатиричної номінації: «лінива жінка», «язиката жінка» та ін¹. Такі ж прийоми застосовуються і у весільному обряді. В одних випадках – стосовно невістки, в інших – стосовно свекрухи. В жодному випадку це не стосується чоловічих образів, що виказує патріархальні основи такої ієрархії.

Свекруха була тією особою, хто мав зустріти і прийняти невістку, а для цього вона повинна була забезпечити здійснення обряду очищення та входження до свого роду. Цей ритуал В. Петров називає «приймальним». Це обряд приймання члена роду, що прийшов з далекої дороги². Йому передує ритуал очищення, чим і зумовлюється виконання ряду обрядодій магічного характеру. Наприклад, при ритуалі приймання піч перебуває в центрі обряду як місце перебування родового вогню. Тому напередодні приїзду молодої у свекрухи відбувся обряд впорядження печі, після чого влаштовували учту і співали пісень. На ніч до печі клали дрова й ставили горщик з водою (споживу для печі, вогню), «щоб душі померлих зичливі були до молодих».

Окрім того, коли наречена заходила до хати, то часто пускала курку під піч. Ворожість проявлялася у забобоніві, який існував поряд із цим звичаєм. Вважалося, що якщо невістка встигне зазирнути туди і побажати, щоб свекруха вмерла, то це справдиться. Через те в хаті часто гасять світло, а біля печі стають жінки, щоб запобігти³. Таке змагання поміж двома жінками доводить, що одна з них обов'язково мусить бути підкорена іншою.

Обряд зустрічі і очищення чужинки свекрухою носив не формальне значення, а особливе, ритуальне, бо саме вона несла відповідальність за збереження родинного вогнища. За таких умов свекруха постає у образі жриці, захисниці найдорожчого. Це пов'язує образ свекрухи із добою неоліту, коли жінка була центром світобудови у свідомості людини, несучи місію збереження родинного вогнища. Саме цей момент і законсервувало весілля. Займаючи таке велике місце у родинному обряді, свекруха була покликана прийняти

---

¹ Суковата В. Сатиричні образи жінок у казковому фольклорі: гендерний аспект // Народознавчі зошити. – Львів. – №5–6, 2004. – С. 763–767.

² Петров В. Весілля як родовий акт і весільні пісні // Енциклопедія українознавства. – К., 1994 – С. 262.

³ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 278.

невістку «чистою», а тому перед її двором запалювали вогнище. А у її дворі, у більшості регіонів України, при зустрічі нареченої виконували ряд магічних дій з метою охорони дому від «чужої» особи, а з нею – і «злик» сил¹. Ще й сьогодні, подекуди, коли весільний поїзд наближається, запалюють перед хатою трохи соломи і переводять через цей вогонь молоду². У деяких місцевостях через вогонь переїздили возом.³ Цей обряд Хв.Вовк прирівнює до ритуального спалювання молодої. Воно під час весілля проводилось неодноразово. На початку у молодого часто через вогнище переводять увесь поїзд, щоб очистити всіх чужоземців. Деколи через вогонь переводять молодих разом або тільки наречену, бо кажуть, що без цього вона ще не жінка, бо «не обсмалена»⁴. Часто багаття на вулиці палили для всього весільного поїзда, а для молодих – «на воротях», молоді перескакували або молодий переносив молоду на руках (с. Княжне, Нововодолазький р-н Харківської обл.). Вогнище палили, «щоб молода не навезла їм корости, болезні», «щоб усе лихе перейшло через вогонь, погоріло, а лишилося все хороше»⁵. На Волині ж вважають, що при переході через шлюбне вогнище воно спалить дівчину, якщо вона вже втратила цноту і обманює молодого⁶. У весільних обрядах інших народів вогонь застосовувався теж для символічного очищення. У стародавніх римлян на порозі ставили вогонь і воду так, щоб молоді мусили до них доторкнутися. У стародавній Німеччині молода, входячи до хати молодого, обходила навколо запаленого вогнища. Осетини просять благословення для молодої у Сафе (місцевий вулкан) під час того, як вона обходить тричі домашнє вогнище зі своїми друзками⁷. Крім уявлень про очищувальну функцію вогню, існують ще й переконання про покращення здоров'я шляхом перестрибування через вогнище. Вогонь також зберігає в собі рудименти трансформованого ритуалу відправлення у потойбічний світ. Цей елемент купальських дійств відображає перехідну форму заміни живої людини його знаком: у полум'ї згорало символічне відображення «посланця», сама ж людина здійснювала символічне

---

¹ Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1988. – С. 80.

² Запис зроблено у селі Великі Озера, 2000 р.

³ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.

⁴ Марчук З. В. Генеза українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 212.

⁵ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 159.

⁶ Марчук З. В. Генеза українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 211.

⁷ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 277–278.

перестрибування, залишаючись на землі в доброму самопочутті. Тобто, у ритуалі відбита ідея вічності й колообігу в природі: смерть народжує життя. Можливо, таким чином молода «вмирала» для свого роду і народжувалась для нового, чого і прагнула досягнути свекруха. Оскільки у такий спосіб відбувалося переродження молодої: вона позбувалася рис і пам'яті материнського роду і ставала відкритою, чистою для прийняття правил і умов нового роду. В. Давидюк зазначає, що тут не існує принципової різниці, про що йдеться: про іншу спільноту, чи взагалі про інший світ¹. Так свекруха починає прилучення чужинки. Обряд продовжується ритуалом зустрічі невістки свекрухою у вивернутому кожусі. Одягаючи кожух, вона поєднує ідею приймання з ідеєю захисту від чужих. У такому вигляді вона уявляється як жриця, охоронниця родинного вогнища. Для нареченої свекруха – алохтонка, представниця ворожого роду, якій тепер та повинна скоритись.

Загалом зустріч молодої в хаті чоловіка цілком відповідає тому становищу, яке викрадена з чужого племені дівчина мусить мати в екзогамічній спільноті². І образ свекрухи, одягненої у вивернутий кожух, тільки підтверджує це.

У лемків, зустрівши невістку у вивернутому кожусі, свекруха накривала її ним і так заводили до хати, бо «шерсть відстрашує від невістку біду». На Опіллі свекруха, зустрівши у такому вигляді, заводила її до хати, клала на її голову дві хлібини і знімала покривало під супровід пісні:

*Невістко моя жадана,
Не рік же я тя ждала,
Свого сина годувала.
Будь же ми здорова, як ви...
Будь же ми плідна, як весна³.*

Отож, кожух мав би забезпечувати і плодючість майбутньої невістки. Це ж підтверджує і той факт, що його ж стелили у коморі нареченим в якості постелі. Це магічний елемент, який має накликати врожай та достаток в новій сім'ї⁴. З. Фрейд зазначає, що це шкура тотема¹. Отож, йому насамперед належала апотропеїчна

---

¹ Давидюк В. Кроковес колесо. – К., 2002. – С. 75.

² Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 206.

³ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 134.

⁴ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965. – С. 89.

роль: він мав відлякувати злі сили, які могли зашкодити. Звичай зустрічі жінкою у кожусі наречених повторюється двічі: вперше – у домі молодої так зустрічає теща, вдруге – у молодого так одягнена свекруха. Це свідчить, по-перше, про магічне значення цього обряду, тому що в ролі жриці в більшості індоєвропейських народів виступає саме вона, жінка, по-друге, про його давність. Таким чином свекруха намагалася налякати злих духів, які могли би проникнути в хату із чужинкою. Цей обряд зустрічі був пов'язаний із оберіганням житла та входженням «чужої» і приєднанням до нового сімейного вогнища.

У гуцулів при зустрічі невістки свекруха давала їй калач з медом і посипала її пшеницею.

*Ой вийди, вийди,
Іванова мати, з хати,
Засвіти свічку, ярую, воскову, (2)
Привезли тобі невістку молодую.
Та наріж ти їй медочку в тарілочку,
Приймай же її за рідну дитиночку².*

Пізніше свекруха ще не раз пригощала невістку медом. Адже у давні часи вона впродовж місяця щодня готувала для молодят солодкий напій і ставила біля ліжка. Очевидно, звідси ж походить вислів «медовий місяць». За свідченням старожилів, це для того, щоб вдалим було запліднення³. У іншій пісні син розмовляв із матір'ю, запитуючи, чи рада йому й невістці. На що вона відповідала:

*– Я тобі, синку, рада, бо-с моя дитиночка.
Твій-єм жінці рада, бо моя невісточка.*

Тоді син продовжує:

*– Иди ж, мамко, до пивниці,
Озьми си дві скляниці,
Йа в єдну наточи мідю солодкого,
А в другу наточи пива вареного.*

---

¹ Фрейд. З. По ту сторону принципа удовольствия. – Харьков; Москва, 2001. – С. 114.

² Весілля: У 2 тт. / Упор. М. Шубравська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 288.

³ Древлянський В. Ой, мамо, мамо, в комору ведуть // Берегиня. – 2003. – № 3. – С.66–67.

*Медочку натійся до синка милого,
А пива натійся до своєї невісточки¹.*

Із тексту стає зрозуміло, що мати по-різному приймала сина і невістку. Для нього вона залишалась матір'ю, а для неї – чужинкою. Можливо, тому радив їй син «сходити до пивниці», щоб полегшити період адаптації у процесі їх взаємного пристосування.

Вона ж і благословляла після зустрічі цими словами:

*Невістко моя ти жадана, (2)
Не рік я на тебе чикала, (2)
Для тебе синочка ховала. (2)
Будь же ме здорова, як вода, (2)
Будь же ме весела, як весна, (2)
Будь же ме богата, як земля, (2)
Будь же ме робоча, як пчола! (2)²*

Ці слова нагадують текст земовляння. І тому, лунаючи з уст свекрухи, вони несуть магічний зміст, що має забезпечити здійснення сказаного. А свекруха постає перед нами магічним персонажем.

Вона ж запрошувала до хати словами:

*– Прошу, прошу, невісточко, до хати,
Будеш з нами цієї ночі ночувати³.*

Вона ж приймала до свого двору і турбувалася про нову долю невістки, щоб та змогла тут укоренитися:

*Невістко моя уродлива,
Й уродлива, будь щаслива.
Розпусти долю по моїм полю,
По пудвір'ячку, попід смерічку⁴.*

Заводячи до хати, свекруха переводила чужинку через поріг, тримаючи за пояс⁵. Такий звичай підтверджує згогад про те, хто ж буде «опікуватись» новою родичкою у сім'ї, а також говорить про магічний характер образу свекрухи-алохтонки, оскільки, на нашу

---

¹ Весілля: У 2 тт. / Упор. М. Шубравська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 108.

² Народна пісенність підльвівської Звенигородщини. Збірник. / Записала і впорядкувала О. Харчишин. – Львів, 2005. – С. 126.

³ Весілля: У 2 тт. / Упор. М. Шубравська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 452.

⁴ Архів ПВНЦ Ф.5. – Спр.1. – Од. зб. 17–37.

⁵ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 134.

думку, цей ритуал є символічним, адже поріг – це символічна межа. Це особливе місце в хаті: на поріг клали хворого, лікуючи, тричі стукали труною об поріг, виносячи з хати покійника; вважалося, що це місце перебування домовика-покровителя сім'ї¹. Тому поріг вважався оберегом. Здавна під порогом ховали померлих родичів: нехрещених дітей. Це межа, що відокремлює від чужих, від злих сил². У такий спосіб свекруха намагалась відмежувати від чужих (рідні нареченої) і приєднати до власного роду. Навіть те, що вона тримала «за пояс», а не за руку, свідчить про те ж, що і звичай знімати намітку палицею, про який згадує Хведір Вовк³. Очевидно, що до того, поки наречена не стане «свою», свекруха до неї навіть не торкалася, щоб не прилучитись до магічної сили, яку вона могла дістати від свого роду. Її ж, вважалося, вона могла б використати як для свого вивільнення, так і для поневолення чоловіка⁴. І цієї сили, яку невістка принесла із чужини, свекруха прагнула позбутися.

Одягнена у вивернений кожух, свекруха тримала хліб та сіль на рушнику, раділа, танцювала, цілувала молодих і пригощала⁵. Ходила кругом них і обсипала їх вівсом, житом, грішми, горіхами... Обсипати починала зі східної сторони, обходила навколо тричі. Дівчата рахували, щоб кількість монет була парною⁶. Церемонія має риси релігійного характеру давніх часів. На Поділлі мати молодого питає свою невістку: «З чим ти йдеш до мене?» – «З хлібом та сіллю, та з твоїм сином», – відповідає молода і після цього вони зі свекрухою обмінюються хлібом⁷. Хліб є ритуальним елементом цього дійства. Він – подавець життя, всі предмети, за участю яких він виготовляється, особливо діжа і віко, котрим накривається під час свого таємничого «росту», є магічними⁸. Про це свідчить особливий звичай, записаний ще у XIX ст.: у бурлацькому середовищі вінчання у церкві подекуди заміняла спрощена церемонія обведення молодих навколо діжі, на якій лежав хліб. На думку Грушевського, саме цей обряд був центральним актом

---

¹ Давидюк В. Від «Куці-Баби» до «Діда-Панаса». Культ предків у народній грі / Давидюк В. Крокове колесо. – К., 2002. – С. 141.

² Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т.1. – К., 1993. – С. 268–269.

³ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 206.

⁴ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 276.

⁵ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 159–160.

⁶ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 125.

⁷ Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 277.

⁸ Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т.1. – К., 1993. – С. 269.

весілля у язичницькі часи. І діжа, і ступа у традиційній культурі східних слов'ян осмислювались як жіночі символи із вираженою продукуючою функцією¹. Можливо, ритуал обсівання свекрухою житом ховає своє коріння у цьому давньому звичаї, тільки обходить тепер із хлібом (зерном) сама, мати. Хліборобський елемент у весіллі – теж зв'язок з епохою неоліту². Після цього обміну хлібом з молодой скидають намітку і кидають на піч.

Часто свекруху намагалась невістка задобрити, що проявлялося, наприклад, у звичаї обдаровування невісткою по приході в хату.

*Прийшла молода у нові двори –
Плеснула у долоні:
Шось ньєнка гнівна,
Шось ньєнка гнівна-
То з чужої намови.
Я за нев хожу, фусточку ношу,
Може, її перепрошу³.*

Подарунки були традиційними: калач, хліб, хустка, сорочка, перемітка) із певними локальними відмінностями⁴. Наречена виготовляла їх сама і журилася про свою долю:

*– Дари мої білені,
Кому вите суджені?
Де вите білилися
Кому вите судилися?
– На воді, на плавусі,
Судилися свекрусі⁵.*

Звичай покривання молодой свекрухою теж є ритуальною обрядодією. У с. Тарасівка Тячівського району Закарпатської області розповідають, що «колись покривала тільки стара, свекруха»⁶. У с. Калини Івано-Франківської обл. співають:

*Коло річки росте верба,
Ще й хмелем обвита.*

---

¹ Курочкін О. Еротичні весільні ігри українців. // Берегиня. – 2004. – № 1. – С. 36.

² Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 117.

³ Весілля: У 2 тт. / Упор. М. Шубравська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 452.

⁴ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 135.

⁵ Запис Г. Бурко від М. Бурко, 1918 р. н., село Велимче Ратнівського району.

⁶ Архів ПВНЦ. – ФЗ.-И. – Од. зб. 6.

*З молодої вінок зняли –
Хусткою завита¹.*

Це іноді відбувалося в домі молодого, після обряду комори. Свекруха скидала з неї намітку, закидала її на піч і зав'язувала у свою. Як свекруха знімала вінок і пов'язувала свою хустку, то співали:

*Ой приступи, матюanko,
Подивися на невістку, а чи твоя.
Може, раба зозулейка летіла,
Коля твого столика а сіла.
Ой як раба зозулейка, а хай литить,
А як твоя нивісточка, а хай сидить².*

Така форма ритуалу зафіксована і у поліському весіллі. На Західному Поліссі, приїхавши до свекрухи, співають:

*Ой чи єсть тутка Колічкова мате?
Чи буде кому покривальце зняте?³*

Обряд покривання свекрухою символізував приєднання невістки до свого роду. Це відбувалося шляхом переведення у статус молодиці⁴. Свекруха у такій обрядодії була чужою для нареченої.

*Кидайся ти, Ганно, кидайся,
Чужим людям зв'язатись не дайся
Дадуть тобі чужі люди догану,
Що тобі в катурі погано.*

У цьому тексті відбито патрилокальні норми, при яких проводився обряд покривання нареченої. Номінанта «чужі люди» говорить про ворожість цих дій для молодої, оскільки вихід дівчини з роду рідної матері і перехід її до роду чужої був актом насильницьким, який відбувається без її волі і згоди («зв'язатись не дайся»).

Свекрусі також обов'язково треба показати сорочку нареченої (її підносили на блюді) для неї на другий день, коли будили молодих. Вона мала знати, чесна наречена, чи ні⁵.

---

¹ Архів ПВНЦ. – Ф3.-И. – Од. зб. 6.

² Кондратович О. Коса ж моя шовковая. – Луцьк, 1996. – С.85.

³ Марчук З.В. Генеалогія українського весілля. – Луцьк, 2005. – С. 221.

⁴ Там само. – С. 222.

⁵ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 162.

Протягом весільного обряду образ свекрухи трансформується. Її ритуальна роль жриці та оборонниці родинного вогнища вичерпується рядом проведених магічних обрядодій, які виникли ще у епоху неоліту і були покликані забезпечити обряд очищення та приймання невістки-чужинки до свого роду його головною представницею. І тому обрядове протистояння невістки і свекрухи слід сприймати як історичний антагонізм. Пізніше ці відносини трансформуються у стосунки як у матері із дочкою:

*Ой що це, синку, за неділенька настала?
Чужа дитина до серденька припала¹.*

Адже окремі тексти повідомляють про те, що свекруха хоч і взяла невістку з чужини, та прийняла, як рідну.

*Заковала зовзюленька на груші,
Висватала невісточку до душі.
Заковала зовзюленька на каліні,
Висватала невісточку на чужині².*

Після весілля свекруха вивіряла у невістки, що вона вміє робити, як її мати навчила варити, мазати, прибирати. Тому на третій день (вівторок) молода невістка повинна вставати з свекрухою і робити, її гуляння скінчилося: вона вже господиня.⁴ Так, вступивши у дім чоловіка, молода мала братись до роботи, вбирати хату своїми рушниками. При цьому вона казала: «Най ваші, мамко, спочивають, а мої – до роботи стають»³. Це означало, що молоді руки дають старим відпочити. За таких умов свекруха могла тільки радіти появі нової помічниці.

*Бо свекруха старейкая,
Невістці радейкая⁵.*

Вона й справді була вдячна за нову помічницю, яка робитиме замість неї :

---

¹ Весілля: У 2 тт. / Упор. М. Шубравська. – К., 1970. – Кн. 2. – С. 288.

² Вибрані пісні з голосу Уляни Кот: Навчально-репертуарний збірник/ Упор. Л. Д. Гапон. – Рівне, 2006. – С.42.

³ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 168

⁴ Андрушко Л. Рушник у весільній обрядовості // Берегиня. – 2000. – №1. – С.11.

⁵ Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004. – С. 16.

*Дякую Богу за невісточку: (2)
Я ни буду дила робити,
Оно хатоньку мести
І порадочок вести.
Невісточку, мо', й пошлю,
А сама я сем раз пойду¹.*

Тому і раділа стара мати невістці:

*Зрадувалась, звеселилась Юркова мати.
Пішла ж вона в чисте поле
Густе жито жати.
Сонце заходить, місяць виходить,
Є кому копу класти².*

Тепер вона не одна у господарстві, їй буде ким покерувати, а тому вона почувається великою господинею:

*Тепер я висока, тепер я широка,
Отепер я рада стала,
Що невістки діждала³.*

У великій нероздільній сім'ї жіноче, хатне господарство велося під керівництвом старшої господині- найчастіше матері (свекрухи) у батьківській сім'ї⁴. І тому нерідко виникали побутові конфлікти. Окремі тексти підтверджують, що свекруха і надалі залишалась господинею у хаті, а невістка- тільки робітницею:

*– Ще ж ти, доню, в мене не робила, (2)
А вже кусок хліба одломила⁵.*

Часто свекруха була невдоволена невісткою. Саме це і відбито у пісні, яку виконували на весіллі у селі Качин Камінь-Каширського району.

*Щось моя невістойка довго спить,
Щось її роботойка не кортить.*

---

¹ Весілля у Сварицевичах. Запис, транскрипції та впорядкування Р. Чапун. – Рівне, 2001. – С. 61.

² Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Од. зб. 17–37.

³ Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004. – С. 213

⁴ Етнографія України: Навчальний посібник / За редакцією Макарчука. – Львів, 1994. – С. 333.

⁵ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Краси́ков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 149–150.

*Якби її роботонька кортіла,
То під нею підложенька дзвеніла¹.*

Подібну пісню співали і у селі Велимче Ратнівського району:

*Ой ще ж би її роботойка кортіла,
То б вона з лавочки злетіла².*

Свекрусі потрібна невістка лише для роботи. Тому саме за спритність та моторність у роботі оцінювала вона невістку:

*Сонливая, дрімливая невістка моя,
До роботи лінивая невістка моя³.*

Бували і миті, коли й свекруха хотіла догодити. Таких текстів небагато. Можливо, спокійне життя зникає з пісень тому, що занадто одноманітне. Про це – у тексті:

*– Танцюй, танцюй, невісточко,
Як в решеті на місці,
Як же мені догодити
Молодій невістці?⁴*

Отже, часом і свекруха хотіла, щоб усе було добре. Проте до таких стосунків ще треба було дожити. Реалії вносили свої корективи.

Зрозуміло, що останні тексти цікаві з погляду етнографії, народної психології, та все ж вони виникли на ґрунті не обрядових, ритуальних явищ, а побутових. І тому можуть характеризувати образ свекрухи тільки на побутовому рівні. Очевидно, що ці обрядові пісні виникли значно пізніше з метою звичайного відображення родинних стосунків, втративши первісні світоглядні основи, на ґрунті яких виник оброз свекрухи.

Тоді як такі давні обряди, як запалювання вогнища, зустріч свекрухою невістки у кожусі, пригощання медом, перевід за пояс через поріг, пов'язування хусткою поєднують у собі текст із ритуальною дією і зображують свекруху у образі жриці, головної представниці свого роду. Очевидно, що ці дії були ритуальними, магічними, а свекруха – тим персонажем, хто мав забезпечити їх здійснення.

¹ Архів ПВНЦ, Ф5. – Спр.1. – Од. зб. – 12

² Записано від Н. Бурко 1918 р. н. у селі Велимче Ратнівського району.

³ Муравський шлях. – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998. – С. 149–150.

⁴ Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. – Луцьк, 2004.

Отож, оскільки за зв'язком творчих образів завжди зберігається зв'язок світоглядних уявлень, то ми усвідомлюємо, що роль свекрухи мала утилітарну, практичну скерованість: захистити свій рід від привнесення в нього чужої енергії та досвіду. Усі ж ці обрядодії, у яких свекруха займає винятково першу роль, виникли і сформувались у добу патріархальних стосунків. А весільний обряд, який зберіг і донині ці факти, підтверджує патріархальність, що великою мірою присутня в українській сім'ї.

Тільки свекруха й вирішувала, приймати нову родичку, чи ні. Такий факт підтверджує авторитетне становище свекрухи у власній родині та збереження його і в умовах новоствореної сім'ї, що обумовлено її ритуальною функцією охоронниці родинного вогнища.

Светлана ПОДОЛЮК

«ЧУЖАЯ МАТЬ» В СВАДЕБНОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Данная статья – попытка реконструирования роли и функций женщины путем изучения образа свекрови в свадебном обряде, а также определения динамики этого образа на разных этапах свадебного обряда. Автор объясняет причины трансформации образа сменой основных норм брачного уклада.

Ключевые слова: *свадебный обряд, свекровь, патриархат, патрилокальность, брак, ритуал, алохтоны.*

Switlana PODOLYUK

THE «STRANGE MOTHER» IN THE WEDDING FOLK-LORE

The offered article is an attempt of reconstruction of role and functions of woman through the study of image mother-in-law in a wedding ceremony and also exposure of dynamics of this image in different parts of wedding ceremony. Author unites reasons of its transformation with the change of basic norm of marriage ordinary right.

Key words: *wedding ceremony, mother-in-law, patriarchy, marriage, ritual.*